

РОЗДІЛ 3

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.6

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-12/23>

ОСОБЛИВОСТІ НОТАРІАЛЬНОГО ПОСВІДЧЕННЯ ШЛЮБНОГО ДОГОВОРУ

FEATURES OF NOTARIAL CERTIFICATION OF MARRIAGE CONTRACT

**Богданець А.В., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри приватного права**

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

У статті досліджуються актуальні питання нотаріального посвідчення шлюбного договору. Визначаються особливості змісту шлюбного договору, яким врегульовуються шлюбно-сімейні правовідносини. Визначаються дефініція шлюбного договору, характеризуються його ознаки. Аналізуються правові аспекти укладення шлюбного договору, зокрема істотні та додаткові умови, а також положення, які не можуть визначатися шлюбним договором. Досліджується порядок вчинення нотаріальних дій при посвідченні шлюбного договору.

Акцентовано увагу на обов'язковості дотримання нотаріусом усіх процедур, визначених національним законодавством, та етики нотаріальної діяльності. Визначено, що при формулюванні тексту шлюбного договору, складанні його проекту та безпосередньо посвідченні шлюбного договору, нотаріус має врахувати всі загальні та спеціальні законодавчі вимоги. Для чинності шлюбних договорів необхідно дотримуватися наступних умов: 1) вільне волевиявлення сторін, що відповідає їхній внутрішній волі; 2) спрямування шлюбного договору на реальне настання правових наслідків; 3) сторони договору мають бути наділеними необхідним обсягом цивільної правосдатності та дієздатності; 4) відповідність форми договору вимогам законодавства.

Сторони мають право передбачити у шлюбному договорі такі питання як: 1) правовий режим майна, яке дружина, чоловік передають для використання на спільні потреби сім'ї; 2) правовий режим майна, подарованого подружжю у зв'язку з реєстрацією шлюбу; 3) порядок користування житлом; 4) порядок зміни правового режиму майна, набутого в шлюбі; 5) право на утримання незалежно від працездатності та потреби у матеріальній допомозі, умови, розмір та строки, у які будуть здійснюватися такі виплати; 6) порядок користування одним із подружжя житловим приміщенням, яке належить іншому з подружжя; 7) порядок припинення права на утримання одного з подружжя у зв'язку з одержанням ним майнової (грошової) компенсації; 8) порядок проживання у житловому приміщенні, яке є спільною власністю подружжя, їхніх родичів.

Ключові слова: шлюбний договір, нотаріус, нотаріальний процес, посвідчення договору, шлюбно-сімейні правовідносини.

The article examines topical issues of notarization of a marriage contract. The peculiarities of the content of the marriage contract, which regulate marital and family legal relations, are determined. The definition of a marriage contract is determined, its features are characterized. The legal aspects of concluding a marriage contract are analyzed, in particular essential and additional conditions, as well as provisions that cannot be determined by a marriage contract. The procedure for performing notarial acts when certifying a marriage contract is being studied.

Attention is focused on the obligation of the notary to comply with all procedures defined by national legislation and the ethics of notarial activity. It was determined that when formulating the text of the marriage contract, drawing up its draft and directly certifying the marriage contract, the notary must take into account all general and special legislative requirements. For marriage contracts to be valid, the following conditions must be observed: 1) free expression of the will of the parties, which corresponds to their inner will; 2) directing the marriage contract to the actual occurrence of legal consequences; 3) the parties to the contract must be endowed with the required amount of civil legal capacity and legal capacity; 4) compliance of the form of the contract with the requirements of the law.

The parties have the right to stipulate in the marriage contract such issues as: 1) the legal regime of the property that the wife and husband transfer for use for joint needs of the family; 2) the legal regime of the property donated to the spouses in connection with the registration of the marriage; 3) the procedure for using housing; 4) procedure for changing the legal regime of property acquired in marriage; 5) the right to maintenance regardless of incapacity for work and the need for financial assistance, the conditions, amount and terms in which such payments will be made; 6) the procedure for one of the spouses to use the residential premises belonging to the other spouse; 7) the procedure for terminating the right to maintenance of one of the spouses in connection with his receipt of property (monetary) compensation; 8) the procedure for living in a residential building that is jointly owned by spouses and their relatives.

Key words: prenuptial agreement, notary, notarial process, certification of the agreement, marriage and family relations.

Постановка проблеми. З огляду на євроінтеграційний шлях розвитку України актуальною для дослідження є проблема практичної реалізації в нашій державі окремих видів договорів, які є поширеними в країнах ЄС. Одним з таких видів договірних конструкцій є шлюбний договір. З плином часу не втрачає своєї актуальності питання врегулювання шлюбно-сімейних відносин. Серед диспозитивних інструментів такого регулювання є шлюбний договір, за допомогою якого подружжя має можливість на власний розсуд вирішувати актуальні сімейні майнові питання. Встановлення договірної режиму майна подружжя сприяє не тільки впорядкуванню майнових відносин подружжя, а й сприяє поліпшенню взаємодії між ними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти нотаріального посвідчення шлюбного договору

у своїх наукових працях досліджували А.С. Авеліна, В.І. Борисова, С.С. Бичкова, А.С. Довгерт, І.В. Жилінкова, С.Г. Пасічник, Л.К. Радзівська, Є.І. Фурса, С.Я. Фурса, Р.Б. Хобор В.Г. Чекіта та ін.

Виклад основного матеріалу. Згідно ст. 28 Конституції країни право на шлюб, створення сім'ї гарантується законом [1]. Кожен із подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї [4; 5]. Ч. 2 ст. 7 Сімейного кодексу України (далі – СК України) визначено, що сімейні відносини можуть бути врегульовані за домовленістю (договором) між їх учасниками [2].

Слід звернути увагу на відсутність законодавчого визначення поняття шлюбного договору. Варто зазначити, що в юридичній літературі існують різні підходи до визначення зазначеного поняття та розуміння його змісту.

Шлюбний договір – це договір, що передбачає можливість вирішення спірних сімейних питань, який укладається між особами, котрі вступають у шлюб, або подружжям і посвідчений нотаріально відповідно до вимог чинного законодавства України [8, с. 76]. На переконання Н.Г. Манойло, шлюбним договором є домовленість наречених або подружжя щодо встановлення майнових прав та обов'язків подружжя, пов'язаних з укладанням шлюбу, його існуванням та припиненням [10, с. 151]. Шлюбний договір згідно СК України мають право за власним бажанням укласти особи, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, а також подружжя з метою вирішення питань життя сім'ї.

Основними ознаками шлюбного договору є такі як: шлюбний договір є правочинним, оскільки спрямований на зміну відносин між подружжям; шлюбний договір має особливий склад суб'єктів, якими можуть бути не тільки подружжя, яке зареєструвало шлюб, а й особи, які вступають до шлюбу; шлюбний договір має спеціальні вимоги до оформлення, а саме укладається в письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню; шлюбний договір регулює специфічне коло відносин – тільки майнові відносини подружжя [13, с. 75]. Також слід звернути увагу на те, що чинне законодавство України не передбачає можливості укладання шлюбного договору між особами, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, тому що шлюбний договір безпосередньо пов'язаний з реєстрацією шлюбу. Крім того, у зв'язку з тим, що шлюбний договір нерозривно пов'язаний з особою його учасника, він не може бути укладений через представника.

В зазначеному контексті цікавою вбачається позиція Р.Б. Хобор про те, щоб вирішити проблему представництва сторін на стадії укладення шлюбного договору, потрібно розглянути питання про можливість укладення шлюбного договору особами, які мають дефекти цивільної дієздатності. Разом із тим шлюбний договір може бути укладено неповнолітніми особами через законних або договірних представників, оскільки сторони шлюбного договору мають погодити умови шлюбного договору і нотаріально посвідчити його. Інакше кажучи, представники неповнолітніх можуть розробити умови шлюбного договору і подати його нотаріусу за умови належно посвідчених повноважень представника. Крім того, документ має бути підписаний сторонами шлюбного договору. Перешкод для цього не вбачається, оскільки шлюбний договір регулює майнові відносини подружжя, а його умови постійно обговорюються представниками сторін шлюбного договору. Більше того, заяву про реєстрацію шлюбу також допускається подавати через представника [12, с. 116-117].

Згідно п. 2.7 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 р. № 296/5 (далі – Порядок), шлюбний вік жінок та чоловіків встановлено ст. 22 СК України. У разі зниження шлюбного віку до реєстрації шлюбу шлюбний договір укладається неповнолітніми за письмовою заявою їх батьків або піклувальника, справжність підпису яких засвідчується нотаріусом з дотриманням вимог цього Порядку [5].

Щодо віку, з якого особи мають право самостійно укладати шлюбний договір, то він збігається зі шлюбним віком, що встановлений для жінок та чоловіків – у вісімнадцять років. У разі зниження шлюбного віку (на підставі ч. 2 ст. 23 СК України), а також особами, яким ще не виповнилось вісімнадцять років, до реєстрації шлюбу, відповідно до чинного законодавства шлюбний договір укладається за письмовою згодою батьків неповнолітніх або піклувальників, справжність підпису яких засвідчується нотаріусом, а також за згодою органу опіки та піклування [6].

Під час перевірки цивільної дієздатності фізичної особи, яка не досягла вісімнадцяти років і є матір'ю або батьком дитини, нотаріус повинен витребувати свідоцтво про народження дитини, а також рішення органу опіки

та піклування про надання цій особі повної цивільної дієздатності. За умови відсутності зазначеного рішення органу опіки та піклування, нотаріус повинен витребувати відповідне рішення суду. У випадку перевірки цивільної дієздатності фізичної особи, яка досягла шістнадцяти років і займається підприємницькою діяльністю, нотаріус отримує відомості з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань на офіційному веб-сайті розпорядника Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань. Під час перевірки цивільної дієздатності фізичної особи, яка досягла шістнадцяти років, але працює за трудовим договором, нотаріус з метою перевірки цивільної дієздатності, витребує довідку з місця роботи такої особи і рішення органу опіки та піклування про надання цій особі повної цивільної дієздатності. У випадку відсутності такого рішення нотаріус витребує відповідне судове рішення.

Щодо укладення шлюбного договору подружжям, то вік не має значення, тому що згідно ч. 2 ст. 34 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) у разі реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, вона набуває повної цивільної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу [3].

Важливе значення для настання правових наслідків на підставі укладання шлюбного договору має чинність договору, зокрема в контексті дотримання законодавчо встановленої форми його укладання. Нотаріальне посвідчення правочину здійснюється нотаріусом або іншою посадовою особою, яка відповідно до закону має право на вчинення такої нотаріальної дії, шляхом вчинення на документі, в якому викладено текст правочину, посвідчувального напису. Крім того, не тільки нотаріуси можуть вчиняти нотаріальні дії, а й інші особи, які наділені відповідно до Закону України «Про нотаріат», таким правом. Зокрема, згідно з ч. 2 і 6 ст. 1 Закону України «Про нотаріат» вчинення нотаріальних дій в Україні покладається на державних і приватних нотаріусів, а вчинення нотаріальних дій за кордоном покладається на консульські установи України, а у випадках, передбачених чинним законодавством, – на дипломатичні представництва України [12, с. 114-115].

На думку Є. О. Харитонова, нотаріальне посвідчення правочину означає, що його зміст, час і місце здійснення, наміри суб'єктів правочину, його відповідність закону та інші обставини перевірені та офіційно зафіксовані нотаріусом, а тому розглядаються як встановлені та офіційні [9, с. 326]. Перш ніж укласти договір та посвідчити його в нотаріуса, останній має ідентифікувати осіб, які звернулися до нього щодо вчинення визначеної нотаріальної дії. Така ідентифікація полягає у перевірці документів осіб, з'ясуванні умов, значення і наслідків своїх дій, перевірці цивільної дієздатності сторін.

А.С. Амеліна акцентує увагу на етичні аспекти поведінки нотаріуса при спілкуванні із суб'єктами права, що звернулися для проектування та посвідчення шлюбного договору. У цьому контексті слід визначити такі законодавчі вимоги: нотаріус зобов'язаний поважати права осіб, за дорученням яких вчиняється нотаріальна дія; він має ознайомитися з усіма необхідними документами, що передбачені вимогами законодавства та подані для її вчинення [8, с. 78].

Відповідно до п. 2.2 Порядку, шлюбний договір укладається в письмовій формі в трьох оригінальних примірниках і нотаріально посвідчується [5]. По одному примірнику договору передається кожному з подружжя, а третій примірник залишається в нотаріуса. Оскільки нотаріус завжди має один примірник посвідченого ним договору, нотаріальне посвідчення шлюбного договору може відігравати роль доказу у випадку виникнення спору між його сторонами. Крім того, згідно ст. 52 Закону України «Про нотаріат», всі нотаріальні дії реєструються у реєстрі нотаріальних дій.

Варто звернути увагу на те, що наслідком недотримання вказаної вимоги щодо форми буде нікчемність шлюбного договору. У випадку укладання шлюбного договору до реєстрації шлюбу, він набирає чинності в день реєстрації такого шлюбу. Якщо ж шлюбний договір укладається подружжям, тоді він набирає чинності у день його нотаріального посвідчення, зокрема про це зазначається безпосередньо в тексті договору.

Отже, для того, щоб шлюбний договір був чинний, необхідно дотримуватися наступних умов: 1) вільне волевиявлення сторін, що відповідає їхній внутрішній волі; 2) спрямування шлюбного договору на реальне настання правових наслідків; 3) сторони договору мають бути наділеними необхідним обсягом цивільної правоздатності та дієздатності; 4) відповідність форми договору вимогам законодавства.

Для посвідчення шлюбного договору можна звернутися як до державного, так і приватного нотаріуса. Варто відмітити те, що серед обов'язків нотаріуса згідно ст. 5 Закону України «Про нотаріат» є сприяння будь-якому суб'єкту права у здійсненні своїх прав та інтересів, їх захисті, попередженні зловживання ними, роз'ясненні наслідків вчинюваних нотаріальних дій. Вчинення зазначених дій потрібне для уникнення у майбутньому конфліктів та судових спорів щодо укладеного шлюбного договору.

Подружжя або особи, які бажають укласти шлюб з метою спрощення процедури укладання шлюбного договору та уникнення труднощів при його виконанні, звертаються за правовою допомогою до нотаріусів. Зокрема це пов'язано з тим, що саме нотаріуси є тими особами, які володіють спеціальними знаннями, уміннями та навичками в зазначеній сфері відносин, вони зобов'язані здійснювати перевірку та контроль усіх процедурних аспектів щодо дотримання умов та підстав передбачених законодавством для укладання договорів, зокрема шлюбних договорів. Серед обов'язків нотаріуса нормативно закріплені складання та перевірка тексту договору, що ним посвідчується на відповідність положенням чинного національного законодавства.

Саме тому на практиці часто зустрічаються випадки, що нотаріус складає проект шлюбного договору, враховуючи при цьому побажання сторін, з обов'язковим роз'ясненням правових наслідків тих чи інших умов шлюбного договору із подальшим його підписанням та посвідченням з урахуванням загальних та спеціальних законодавчих вимог. Максимально врахувати побажання сторін шлюбного договору вдається завдяки диспозитивності сімейних відносин загалом. Виключенням є певні застереження при складанні проекту шлюбного договору, зокрема такі як: 1) не включення у шлюбний договір положень, які ставлять одного із подружжя у надзвичайно невігідне матеріальне становище; 2) дотримання моральних засад суспільства тощо.

При посвідченні договорів між подружжям іноді у текстах договорів відсутні посилання на факт реєстрації шлюбу; та серед наданих документів відсутні копії документів, що свідчать цей факт (договір, посвідчений приватним нотаріусом Маріупольського міського нотаріального округу Донецької області за р. № 388 від 07.03.2019) [11, с. 3].

Вимоги до форми, змісту шлюбного договору, підстави його розірвання або визнання недійсним закріплені у статтях 92-103 СК України. Варто звернути увагу на те, що національним законодавством не передбачено умов, видів і підстав настання відповідальності за невиконання умов шлюбного договору, тому у разі виникнення спору слід керуватися загальними положеннями цивільного та сімейного законодавства.

Варто відмітити, що в шлюбному договорі можуть бути встановлені як загальний строк його дії, так і строки тривалості окремих прав та обов'язків. Крім того, в шлюбному договорі може встановлюватися чинність договору

чи окремо визначених його умов і після припинення шлюбу. В шлюбному договорі можуть закріплюватися положення про порядок зміни його умов. Зазначені зміни вносяться лише за згодою сторін, тобто одностороння зміна умов шлюбного договору, так і одностороння відмова від нього не допускаються. Подружжя може внести зміни до шлюбного договору шляхом укладання відповідно договору про зміну умов шлюбного договору, який також підлягає обов'язковому нотаріальному посвідченню.

Таким чином, внести зміни до шлюбного договору можна шляхом звернення до нотаріуса з відповідною заявою та за умови, якщо обидва з подружжя бажають змінити визначені умови. Шлюбний договір також може змінюватися на вимогу одного з подружжя, якщо цього вимагають його інтереси, інтереси дітей, інтереси дітей, а також непрацездатних повнолітніх дочки, сина, що мають істотне значення, шляхом звернення до суду з відповідною заявою.

Саме шлюбним договором врегульовуються майнові відносини подружжя, крім того визначаються майнові права та обов'язки подружжя як батьків. Слід зазначити, що незважаючи на те, що національним законодавством не деталізується вказане положення, можна припустити, що в шлюбному договорі подружжя має право встановлювати порядок надання дитині утримання, а також визначити форму такого утримання (наприклад грошову чи натуральну), окреслювати особливості надання коштів на догляд за дитиною, відпочинку, розвиток її здібностей тощо. Тобто подружжя у шлюбному договорі може визначити лише майнові питання щодо їх дитини чи дітей. В жодному разі умови шлюбного договору не можуть зменшувати обсягу прав дитини, встановлених СК України. Таким чином положення ч. 4 ст. 93 СК України є так званою гарантією майнових прав дитини. У зв'язку із зазначеним, подружжя не вправі укладати шлюбний договір, згідно якого їхня дитина буде позбавлена наприклад, права на: аліменти, проживання в певному житловому приміщенні, отримання майна у власність тощо.

Шлюбним договором можуть також врегулюватися такі питання як: 1) правовий режим майна, яке дружина, чоловік передають для використання на спільні потреби сім'ї; 2) правовий режим майна, подарованого подружжю у зв'язку з реєстрацією шлюбу; 3) порядок користування житлом; 4) порядок зміни правового режиму майна, набутого в шлюбі; 5) право на утримання незалежно від непрацездатності та потреби у матеріальній допомозі, умови, розмір та строки, у які будуть здійснюватися такі виплати; 6) порядок користування одним із подружжя житловим приміщенням, яке належить іншому з подружжя; 7) порядок припинення права на утримання одного з подружжя у зв'язку з одержанням ним майнової (грошової) компенсації; 8) порядок проживання у житловому приміщенні, яке є спільною власністю подружжя, їхніх родичів. Таким чином, подружжя або особи, які бажають зареєструвати шлюб, мають право включити до шлюбного договору будь-які умови щодо правового режиму майна, проте вони не повинні суперечити моральним засадам суспільства.

Проте, М.В. Білоусов та В.А. Дмитришина акцентують увагу на тому, що чинне законодавство виокремлює умови, котрі не можуть бути передбачені у шлюбному договорі, зокрема: щодо прізвища нареченої при реєстрації шлюбу, щодо прізвища й імені дітей, народжених у подружжя; щодо пріоритету одної зі сторін у вирішенні сімейних питань; щодо обмеження у праві кожного з подружжя стосовно навчання у закладах освіти, курсах, майстер-класах; щодо вибору чи зміни професії сторін; щодо обов'язку одного з подружжя прийняття тієї чи іншої віри; щодо обов'язку вінчання, хрестин дітей; щодо обмеження кількості дітей у подружжя тощо [7, с. 106]. Отже шлюбним договором не врегульовуються немайнові відносини подружжя, що стосуються реалізації осо-

бистих немайнових прав сторін. Тому нотаріуси повинні відмовляти у посвідченні таких договорів, оскільки якщо шлюбний договір міститиме умови про особисті немайнові права, то правовим наслідком буде недійсність такого договору. В зазначеному контексті варто відмітити, що можливість врегулювати особисті немайнові відносини шлюбним договором закріплена в законодавстві таких країн як наприклад, Франція та США.

Серед особливостей шлюбного договору можна виділити те, що у разі визначення предметом шлюбного договору майбутнього майна (тобто майна, яке юридично відсутнє на час укладення шлюбного договору), тоді виникнення права власності на нього не може пов'язуватися із моментом нотаріального посвідчення та моментом реєстрації шлюбу (для шлюбного договору, укладеного нареченими).

Наступною особливістю є те, що за умови спільної відмови від реєстрації шлюбу або ж з ініціативи однієї зі сторін шлюб не було зареєстровано, тоді шлюбний договір вважатиметься неукладеним. Варто звернути увагу на те, що за такої ситуації, за аналогією може бути застосована ч. 3 ст. 635 ЦК України, на підставі якої одна із сторін має право запропонувати зареєструвати шлюб в інший час.

Щодо розірвання шлюбного договору за рішенням суду, то ініціатором такого розірвання можуть бути сторони, а підстави для розірвання мають бути істотними, зокрема в разі неможливості виконання такого шлюбного договору. Проте, в зазначеному контексті варто пам'ятати, що за умови встановлення режиму окремого проживання

подружжя в судовому порядку, права та обов'язки, передбачені шлюбним договором, який не втратив чинності, не можуть бути припинені.

Недійсним шлюбний договір є у разі недійсності шлюбу, а також може бути визнаний недійсним на підставах, передбачених положеннями ЦК України, а саме: 1) якщо його зміст не відповідає вимогам закону (зокрема, якщо в ньому позбавлено права на аліменти дитину або того з подружжя, хто є непрацездатним, чи права одного з подружжя на щонайменшу частку у майні, набутому за час шлюбу); 2) якщо шлюбний договір було укладено особою, яка була недієздатною або у зв'язку з психічним розладом здоров'я не усвідомлювала значення своїх дій і (або) не могла керувати ними; 3) якщо шлюбний договір було укладено в результаті фізичного чи психічного насильства (примусу, залякування, погроз) [3].

Висновки. Отже, виходячи із вище зазначеного, можна дійти висновку, що розширення можливості подружжя самостійно на власний розсуд вирішувати питання життя сім'ї зумовлено цивілістичною сутністю самих сімейних відносин. Одним із основних юридичних способів реалізації сімейних прав є нотаріальне провадження. Це зокрема пов'язано із особливими ознаками сімейних відносин, які в свою чергу визначають специфічність правового регламентування та форм і способів їх реалізації. Шлюбний договір, який потребує обов'язкового нотаріального посвідчення, можна вважати, перш за все, договором, який укладається подружжям або особами, які вступають у шлюб з метою вирішення спірних питань життя сім'ї.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. (дата звернення: 10.12.2022)
2. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21-22. Ст.135.
3. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 15.12.2022).
4. Про нотаріат: Закон України від 02 вересня 1993 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 383. (дата звернення: 10.12.2022)
5. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: наказ Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 р. за № 282/20595. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#Text> (дата звернення: 10.12.2022)
6. Роз'яснення начальника відділу методично-правового забезпечення діяльності нотаріату Міністерства юстиції України. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_11523 (дата звернення: 10.12.2022).
7. Білоусов В.М., Дмитришина В.А. Шлюбний договір в Україні: практичне втілення. *Юридичний вісник*. 2016. № 4 (41). С. 105–108.
8. Божук І.І., Авеліна А.С. Нотаріальне посвідчення шлюбного договору. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 73-77.
9. Єніна Л. В. До питання про нотаріальне посвідчення шлюбного договору. *Проблеми цивільного права та процесу: тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О. А. Пушкіна* (м. Харків, 25 трав. 2018 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Харків. обласний осередок Всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України». Харків: ХНУВС, 2018. С. 326-328.
10. Манойло Н.Г. Укладання та нотаріальне посвідчення шлюбного договору. 2020. С. 151-154. URL: <http://er.nau.edu.ua/handle/NAU/43191>
11. Узагальнення нотаріальної практики щодо посвідчення нотаріусами Донецької, Луганської та харківської областей шлюбний договір. URL: <https://kharkivobljust.gov.ua/wp-content/uploads/2020/08/Uzahalnennia-notarialnoi-praktyky-shchodo-posvidchennia-notoriusamy-shliubnykh-dohovoriv.pdf>
12. Хобор Р.Б. Удосконалення процедури укладання шлюбних договорів: окремі питання оновлення цивільного та сімейного законодавства України. *Нове українське право*. 2021. Випуск 3. С. 113-119.
13. Чекіта В.Г. Процедура нотаріального посвідчення консулом шлюбного договору. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 3. С. 74-77.